

PAPER DETAILS

TITLE: Kirsehir'de XIX. Yüzyilin Sonlarinda Sosyo-Kültürel Bakimdan Ailenin Genel Özellikleri 1875 - 1900

AUTHORS: Nurhan MISTANOGLU

PAGES: 347-364

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1724316>

Kırşehir’de XIX. Yüzyılın Sonlarında Sosyo-Kültürel Bakımdan Ailenin Genel Özellikleri (1875 - 1900)*

At The End Of 19th Century General Features Of Family Regarding To Socio Cultural Aspect In Kırşehir (1875 - 1900)

Nurhan MISTANOĞLU**

ÖZET

Bu çalışmada 1875 – 1900 yılları arasında Kırşehir’de ailenin sosyo-kültürel durumuna ait bazı özellikler, ser’iye sicilleri ışığında incelenmiştir. Kırşehir’de evlenme aşamasında kadının ve erkeğin rızası gözetilmiş, nikah akdi sırasında kadının mehir hakkı ihmal edilmemiştir. İslam hukukunda evlenecek erkeğin, kadına verdiği bedele mehir deniyordu. Mehir, mutlak surette kadının hakkıydı. İncelenen dönemde Kırşehir’de genellikle tek eşle evlilik tercih edilmiştir. Ailelerin çocuk sayısı ortalaması 4’ün altındadır. Çocukların isimleri çoğunlukla İslamî özellik taşımaktadır. Çocukların ve diğer himayeye muhtaç olanların bakımına önem verilmiş; vasi, nâzır ve kayyum seçimine özen gösterilmiştir. Anne-babası ölmüş veya ayrılmış çocuklara 1875-1900 yılları arasında genellikle günlük 30-40 para nafaka takdir edilmiş, gerektiğinde bu miktar 60 paraya kadar çıkarılmıştır. Eytam sandıkları vasıtasıyla hem yetim, gaib ve hastaların malları koruma altına alınmış hem de halkın nakit para ihtiyacı karşılanmıştır. Boşanmaların genellikle karşılıklı anlaşma ile gerçekleştiği görülmüş; boşanma durumlarında kadının ve çocukların zor durumda kalmamaları için iddet nafakası, çocukların nafakası, annenin çocuklarına bakma hakkı gibi hususlarda çeşitli tedbirler alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırşehir, Aile, Nikah, Çocuk, Boşanma, Vasi

Çalışmanın türü: Araştırma

ABSTRACT

Ottoman Empire had combined the obligations of Islamic Law with its common structure. Ottoman Laws arranged regulatory obligations about administrative, military, social and economical points. But, - in Muslim Societies - Islamic Law has been taken base about Family Law except some small interventions.

In this study, some features about social situations of family in Kırşehir between 1875 – 1900 years has been examined under the light of 1,6,10 and 14 number Court Records. In this period, Kırşehir was district of Ankara Province and most of its population was Muslim Turks. There was only a few documents at the Court Records about Greek and Armenian family structure so sufficient data that will reach us to general results was not availed. Su, in this study, determinations about Muslim family structure in Kırşehir were done. According to Islamic Law, it was not essential condition to arrange the marriage ceremony at the presence of an official servant or a religious functionary to be valid the marriage. However, it is seen that either the marriage act was achieved at the presence of Kadi (Muslim Judge) to implement the marriage condition or to exhibit the importance of marriage act. It was determined that the marriage act is achieved at the presence of Islamic court and also at homes in Kırşehir in the period that we examined. At the marriage phase, the consent of man and woman was considered, the dowry right of woman was not neglected. In the Islamic Law, dowry means the gifts (property, gold, money) that was given by man to woman when marriage act. The dowry was certainly and strictly right of woman. The dowry that was given before marriage ceremony or at time of marriage ceremony was called as “pre-matrimonial support (given to the bride-to-be)”. The dowry that was given or undertaken by man after marriage ceremony was called as “after-matrimonial support (given to the bride-to-be)”. The amount of dowry was changed according to economical situation of people that will marry and conditions of that period and mutually agreement. The “pre-matrimonial support (given to the bride-to-be)” was determined as 200-250 kurus/cent in most of 253 estate records in Kırşehir covering 1875-1884 years. It is seen that the “after-matrimonial support (given to the bride-to-be)” was as 200 kurus/cent in most of estate records covering 1884-1892 years. At the 14 number record that was covering 1896-1899 years, in 22 documents, the dowry amount, “pre-matrimonial support (given to the bride-to-be)” was 200-1550 kurus; “after-matrimonial support (given to the bride-to-be)” was changed between 100-1550 kurus.

The Islam allows marrying to more than one woman but at the indispensable cases, but it sees ideal to marry to only one woman. At the researches that was done up to now, it is seen that marriage with sole spouse was valid. At the examined period, monogamy marriage was also preferred in Kırşehir (87, 8% of 644 families was monogamy), the reason of multi spouse was generally due to not having child from first wife. The names of children had generally Islamic features. The maintenance of children and other people who need protection was given importance; selection of guardian, custodian, and trustee was considered a lot. The clothing, feeding, accommodation needs of those people daily alimony from their property was determined by court and alimony deed was arranged. In 1875-1900 years, daily 30-40 money alimony was generally for children whose parent was death or separated was appreciated and if it is necessary this amount was increased to 60 money. The goods of children were kept without losing their value and also this money was given to poor to supply contribution to economical life in determined conditions through Orphan fund that was established to keep the goods of children and to prevent injustice. Also, the goods of poor and insane people was kept by those Orphan Funds.

* Bu makale esas itibariyle “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırşehir Sancağı” isimli doktora tezinden çıkarılmıştır.

** Dr.

İslam Law gave right to man to “divorce” his wife with his own decision in name of “talaq/divorce” without intervention of a religion man or a judge. But, various measurements were taken not to misusing of this right. Also divorcing with mutually consent was taken place. In this divorce type that was called “Muhala’a” or “hul”, the woman who cannot agree with her husband was given right to escape from marriage if her husband didn’t want to divorce. Beside this, the man can give divorce right to his wife; while achieving marriage act, the woman can make a condition for divorce right. The divorce can be achieved by judge decision at the case of various diseases that are seen at spouses, absence, not supplying subsistence money and giving harm to spouse. The divorce records are often met at the Kırşehir Province Court Records. When the present documents about the divorce are examined, it was seen that there were mostly divorces with mutual consent; marital discords were foreground as the reasons of divorces. At the divorces, required measurements were taken not to leave the children and woman in difficult condition, delay alimony, alimony for children, and maintenance right of mother for her children. If the man divorce his wife, the dowry amount, “after-matrimonial support (given to the bride-to-be)” that was determined at the phase of marriage ceremony and 3 months 10 days delay alimony must be paid to woman. If the woman is pregnant at divorcing time, the alimony of woman continued until giving birth after delay period. In our examined period the delay alimony was determined as 2,5 kuruş for per day.

According to determined facts from documents that the Ottoman Family is not a union which is established, lived and decomposed only by desiring of man. The woman had a voice in marriage and divorce together with man, her value was known as wife and mother in the family and she had been in social life according to terms of time. In Kırşehir, protecting and providing sustainability of family, and achieving the divorce if requires was determined in accordance with determined rules and obligations for keeping each people’s rights.

Keywords: Kırşehir, Family, Marriage, Divorce, Child, Tutelar

The type of research : Research

GİRİŞ

Toplumu meydana getiren en küçük sosyal yapı olan ailenin özelliği incelenerek, genelde devlet ve milletin durumu hakkında önemli verilere ulaşmak mümkündür. Sağlam temeller üzerine kurulmuş, maddî ve manevî yeterlilikteki bireylere sahip ailelerden oluşan bir toplumun, o oranda güçlü bir yapısı olacağı açıktır. Yine aile ve bireylerde meydana gelen bozulmaların da millet ve devlet hayatındaki olumsuz etkisi kaçınılmazdır.

Türkler Müslümanlığı benimsemelerinden önce de aile yapısına büyük önem vermişlerdir. Türklerin dünyanın dört bir tarafına dağılmalarına rağmen varlıklarını korumaları aileye verdikleri bu önemden ileri gelmiştir (Donuk, 1982: 147-168; Ergin, 1987: 64; Kafesoğlu, 1991: 216; Ögel, 1993: 9). Türklerin kendilerine uygun bularak kabul ettikleri İslamiyet de ailenin sağlam bina edilmesi ve sürdürülmesi için nikah, miras ve boşanma hususlarını açık hükümlerle belirlemiştir (Yazır, t.y: 310-320).

Müslüman bir Türk devleti olan Osmanlı Devleti, İslam hukukunu uygularken zamanın gerektirdiği düzenlemeleri ve ilaveleri de yapmıştır. Osmanlı örfî hukukunu meydana getiren Osmanlı kanunnameleri, idarî, askerî, sosyal ve ekonomik konularda, *çeşitli özelliklerdeki toplumlara göre* düzenleyici hükümler getirmiştir (Barkan, 1975: 55; Aydın, 1985; Ortaylı, 2000). Ancak –müslüman toplumlarda- aile hukuku konusunda küçük bazı müdahaleler dışında İslam hukuku esas alınmıştır. Bu durum Tanzimat’tan sonra da devam etmiştir. Tanzimat döneminde hazırlanan “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye” ile medenî hukukun önemli sahaları kanunlaştırılmakla birlikte aile hukuku, kanunlaştırma dışında bırakılmıştır (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 199-238; Veldet, 1999:187-196).

Bu araştırmada, Anadolu’nun iç kesiminde yer alan ve ilk çağlardan beri birçok kültür ve medeniyete şahitlik etmiş bulunan Kırşehir’deki evlenme, boşanma uygulamaları, eş durumu, çocuğun ailedeki yeri, sayısı ve haklarıyla vasi ve nâzir tayininin nasıl yapıldığı incelenmiştir¹. Kırşehir’deki ailenin genel bazı özelliklerinin belgeler ışığında aydınlanması sağlanarak; genelde Osmanlı aile yapısına ilişkin çalışmalara çok küçük de olsa bir katkı sağlanması hedeflenmiştir. Araştırmanın ana kaynağı olan, Kırşehir’e ait mevcut ilk şer’iye sicili 1875 yılından itibaren başladığı için çalışma, XIX. yüzyılın son çeyreği olarak belirlenmiştir. Araştırmamızda başvuru ana kaynak Kırşehir şer’iye sicilleridir². Bilindiği gibi şer’iye sicilleri, Osmanlı tarihi araştırmalarının önemli kaynakları arasındadır (Uzunçarşılı, 1935: 366; Akgündüz,1989). Şer’iye sicillerinde yer alan birçok belge türü ve bunlar arasında bulunan tereke kayıtları, sosyal ve iktisadî tarih

¹ Kırşehir’de ailenin sosyo-ekonomik durumu ile ilgili yapılan başka bir çalışma için bkz. Özdemir, 1989: 103-157.

² Bundan sonra Kırşehir Şer’iye Sicili için KŞS kısaltması kullanılmıştır. KŞS’den sonra gelen ilk rakam sicilin numarasını; “/” işaretinden sonra gelen rakam belge numarasını; verilen tarihler de belgenin düzenlendiği hicrî (veya rumî) ve miladî tarihi göstermektedir.

araştırmalarında mühimdir³. Araştırmamızda Kırşehir'e ait ilk sicil ve incelediğimiz dönemin son yıllarını ihtiva eden 14 numaralı sicil ile bu iki sicil arasındaki dönemi içeren 6 ve 10 numaralı sicillerde yer alan 1200'den fazla belge taranarak bu metin ortaya konulmuştur; ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne müracaat edilmiştir⁴. Unutulmamalıdır ki incelenen dönem, devletin çeşitli savaş ve isyanlarla uğraştığı ve bir taraftan yenilik ve değişimin yaşandığı buhranlı bir dönemdir.

XI. yüzyılın sonlarında Türk topraklarına katılan ve özellikle XIV. ve XV. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'daki Türk- İslam kültür merkezleri arasında yer alan Kırşehir, ahiliğin de geliştiği yer olmuştur. Ahi Evran'dan başka Hacı Bektaş-ı Veli, Şeyh Süleyman Türkmanî, Caca Bey ve daha birçok ünlü sima burada yaşamıştır. XV. yüzyılın sonlarında Osmanlı idaresine geçen Kırşehir'in XIX. yüzyılın ilk yarısında Karaman eyaletine bağlı bir sancak olduğu görülmektedir (Tarım, 1940; 1948; Şahin, 1986: 227-233; 2002: 481-485). Daha sonra Konya eyaletine bağlı Niğde sancağı kazaları arasında yer almış ve 1871 yılından sonra Ankara vilayetine sancak statüsü ile dahil edilerek 1921 yılına kadar bu şekilde idare edilmiştir ⁵.

Ankara vilayeti sancakları arasında en az nüfusa sahip olan Kırşehir'in nüfusunun çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşuyordu. Az sayıda olan Rum ve Ermenilerin büyük bir kısmı Keskin kazası ve Kırşehir merkezinde yerleşmiş durumdaydı ⁶. Şer'îye sicillerinde bunlara ait ancak birkaç belge bulunduğu için aile yapısı hakkında bizi genel sonuçlara götürecek yeterli bilgiye ulaşılamamıştır.

EVLENME

a. Nikah

İslam hukukuna göre, evlenecek kız ve erkeğin karşılıklı rıza göstermesi ve iki şahit huzurunda birbirleriyle evlenmeyi kabul ettiklerini ifade etmesi nikah için gerekliydi (Bilmen, t.y.: 415). Evlenme akdinin muteber olabilmesi için resmî bir memur veya bir din adamının huzurunda yapılması da şart değildi. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde, devletin evlenmeye müdahalesi ve kadının kontrolü altında yapılması gayretleri kuruluş yıllarından itibaren devam etmiş; nikah akitleri ya bizzat kadılar (veya naipleri) veya kadıların verdiği izinnâme ile yetkili kılınan (en muteber devlet görevlisi olarak imam görüldüğünden) imamlar tarafından yapılmıştır (Aydın, 1992: 438; Savaş, 1992: 534)). Bu şekilde kıyılan nikahlar, şer'îye sicillerine de kaydolunmaktadır.

Kadı izni ile nikah kıyma usulü 1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi ile yeni bir düzene bağlanmış ve nikahın tesciline böylece daha çok önem verilmeye başlanmıştır. Artık imamlar nikah kıydıklarında taraflara bir nikah vesikası vermekle yetinmeyecekler, durumu bir ilmühaber ile nüfus sicili memuruna da bildireceklerdi. İzinnâmesiz nikahlar muteber olmakla beraber cezaî sorumluluğu da gerektiriyordu (Cin ve Akgündüz, 1989: 79).

³ Tereke kayıtları – “tereke defterleri”de denmektedir – ölen bir kişinin geride bıraktıkları ile bunların varisler arasında taksimini, vasi tespitini, diğer resmi işlem ve vergileri ihtiva eden resmi kayıtlardır. Terekeler üzerine yapılan bazı araştırmalar için bkz., Barkan, 1968; Oğuzoğlu, 1985: 1-4; Özdeğer, 1988 ; Öztürk, 1995; Köstüklü, 1999.

⁴ Araştırmamızda incelediğimiz döneme ait 14 sicil gözden geçirilmiştir. 1 ve 14 numaralı sicil arasındaki sicillerin bir kısmının sayfalarının eksik ve önemli ölçüde yıpranmış olduğu görülmüştür. 6 ve 10 numaralı siciller diğerlerine göre sayfa eksikliği ve yıpranmışlığı daha az olduğu; daha fazla belgeyi ihtiva ettiği; 1 ve 14 numaralı sicil arasındaki dönemi kapsadığı için araştırmaya dahil edilmiştir.

⁵ Kırşehir sancağının merkez kazası ile birlikte, Keskin, Mecidiye (Çiçekdağı) ve Avanos kazaları bulunuyordu. Bkz. 1289 (1872) ve daha sonraki tarihlerde yayınlanan Devlet Salnameleri.

⁶ 1879 yılında Kırşehir'in toplam nüfusu 49 031'dir. Bunun 560'ı gayr-i müslimdir. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı, 1/108, 29 Şevval 1297 (4 Ekim 1880). 1900 yılında 134 252 olan Kırşehir nüfusunun 1993'ü gayr-i müslimlere aittir. Bkz. 1900 tarihli Ankara Vilayet Salnamesi, s. 239-251.

etmiştir. Ali ise Aîşe'nin nikah için eniştesini vekil tayin ettiğini, nikahın köy imamı Osman Efendi tarafından şahitler huzurunda kıyıldığını söylemiş ve Aîşe'nin akdi, hane derununda bulunan tandırılıkta duyarak kabul eylediğini şahitlerle ispat etmiştir (KŞS 14 / 141, 5 Mart 1314- 17 Mart 1898). Burada dikkati çeken bir husus da, kızın nikah akdini duyup, sükut etmesinin, nikahı kabul ettiği anlamına gelmesidir. Başka bir belgede de; Kaman köyünden Halil, Mavi Hatun ile nikahlandığını ama onun menziline gelmediğini iddia ettiğinde Mavi nikah akdini inkar etmiş. Bunun üzerine nikaha şahit olanlar, Mavi'nin, babasını vekil tayin ederek nikahın akd edildiğini, Mavi'nin ise ikamet eyledikleri ahur sekisinin direk arkasında hazır olup akdi *istima ederek* sükut ettiğini söylemişlerdir. Bu konuda müftüye başvurulduğunda, müftü “şahitlerin tezkiye olunmaları iktiza eder ve merhum Mavi Hatun'un ol vakit *akdi işittikde sükutu rızadır*” diye fetva vermiştir (KŞS 14 / 98, 16 Temmuz 1313- 28 Temmuz 1897).

Küçük yaştaki çocukların da aileleri tarafından nikahlarının yapıldığı tespit edilmektedir. Çocuklar büluğ çağına geldiğinde her iki taraf evlenmeyi kabul ederse nikah akdi mahkemeye tescil ettiriliyordu. Ama tarafların birinin evlenmeyi kabul etmemesi dava konusu oluyordu (KŞS 14 / 62, 91, 284, 318, 421). İleride “Buluğ Muhayyerliği” başlığı altında ayrıca temas edildiği üzere, bu davalar sonucunda genellikle anlaşma yoluna gidilmiştir. İslam dinine göre birbirleriyle evlenmeleri yasak olanlar arasında süt kardeşler de yer alıyordu. Küçük yaşta akd edilen nikahın tescil edilmesi isteğiyle açılan davalarda, kızın, süt kardeşi olduğu için evliliği kabul etmediği de görülmektedir.

b. Mehir ve Başlık

Evlenirken, kız tarafına geleneğe göre belli miktarlarda para veya mal vermek eski Türklerde ve diğer toplumlarda da görülmüyordu (Donuk, 1982). İslam hukukunda evlenecek erkeğin, kadına verdiği bedele *mehir* deniyordu. Mehir, mutlak surette kadının hakkıydı ve babanın, kardeşlerin, diğer akrabaların bunda hakkı olmadığı gibi, kocanın da hakkı olmadığı kesin kurallara bağlanmıştı.

Mehir, muaccel ve müeccel olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Nikah akdinden önce veya akit sırasında verilen mehre *mehr-i muaccel* adı veriliyordu. *Mehr-i müeccel* ise evlenme sırasında erkeğin kadına sonradan(boşanma veya ölüm halinde) vermeyi taahhüt ettiği miktardı. Bu bir bakıma kadının dulluk sigortası durumundaydı (Savaş, 1992: 519). Nikah akdi sırasında müeccel miktarı tespit edilmemişse, boşanma ve ölüm halinde şartlara göre veya vereselerin kendi aralarında takdir edecekleri miktara göre, belirli bir para terekeden düşürülerek kadına verilirdi (Cin, 1988: 214 vd.). Eğer kadın ölürse, kadının varisleri, tayin edilen müecceli kocadan alıyorlardı.

Mehrin miktarı evlenecek kişilerin ekonomik durumlarına, o dönemin şartlarına ve karşılıklı anlaşmaya göre değişiyordu. 1, 6, 10 numaralı Kırşehir şer'îye sicilleri büyük oranda tereke kayıtlarını içermektedir. Bu kayıtlarda mehir-i müeccel miktarları belirtilmiştir. 1875-1884 yıllarını kapsayan 253 tereke kaydında mehir-i müeccel 150-600 gurusu arasında değişmekle birlikte, terekelerin büyük bir kısmında 200-250 gurusu arasında belirlenmiştir. Sadece bir belgede 1500 gurusu (KŞS 1 / 3, 3 Şaban 1296- 23 Temmuz 1879). 1884-1892 yılları arasındaki terekelerin yine büyük bir kısmında mehir-i müeccelin 200 gurusu olduğu tespit edilmiştir (KŞS 6 ve 10). Köyde ve şehirde yaşayanların mehir miktarlarında dikkati çeken bir farklılık gözlemlenmemiştir.

1896-1899 yılları arasını ihtiva eden 14 numaralı sicilde tereke kayıtları yoktur. Nikahla veya bazı anlaşmazlıklarla ilgili belgelerden mehir miktarları öğrenilebilmektedir. Mehir miktarının belirtildiği 22 belgede mehir-i muaccel 200-1550 gurusu, mehir-i müeccel ise 100-1550 gurusu arasında değişmektedir⁹. Bu dönemde yüksek miktarda mehir-i müeccel sayısında önceki yıllara göre bir artış dikkati çekmektedir. Bu mehirlerin belge sayısına göre miktarları da şöyledir (KŞS 14):

⁹ Mehir miktarının o zamanın şartlarına göre değerinin anlaşılabilmesinin için bazı yiyecek hayvan ve eşyanın ortalama fiyatlarından örnek vermek istiyoruz : 1875-1898 yılları arasında 1 çerik (yaklaşık 5 kg) hinta 2 gurusu; 1 çerik şair 1,5 gurusu; 1 kıyye (1282 gram) yoğurt 1,5 gurusu; 1 re's öküz 250 gurusu; 1 re's merkep 200 gurusu; 1 kat yatak (yorgan, döşek, çarşaf, yastık) 100 gurusu ; 1 adet entari 20 gurusu. Bu dönemde Kırşehir'deki fiyatlarla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mıstanoglu, 2004: 175-189.

Tablo 1. 1896-1899 Yılları Arasında Mehr-i Muaccel ve Mehr-i Müeccel Miktarı

Mehr-i muaccel miktarı (guruş)	Belge Sayısı	Mehr-i müeccel miktarı (guruş)	Belge Sayısı
200	1	100	1
300	1	150	1
500	7	200	1
600	1	250	2
800	3	300	2
999	1	500	5
1000	5	600	1
1500	2	800	1
1550	1	1000	5
		1500	2
		1550	1
TOPLAM	22	TOPLAM	22

Mehir miktarı izinnamelere de kaydediliyordu (KŞS 10 / 84, , Şaban 1306- Nisan 1889). Mehir olarak zaman zaman hıta (buğday), şair (arpa), öküz, altın gibi şeyler de verildiği oluyordu. Evlenecek erkeğin, kızın babasına veya yakınlarına bir bedel ödemesi İslam hukukuna göre caiz olmamasına rağmen “başlık” ve çeşitli adlarla kızın yakınları tarafından para ve mal da alındığı görülmektedir. Başlık alıp verme karşılıklı rıza ile oluyordu. Ancak nikah akdinden sonra evliliğin çeşitli sebeplerle gerçekleşmemesi veya aileler arasında bir anlaşmazlık çıkması halinde, verilenlerin geri istenmesi söz konusu oluyor ve ödenen meblağın başlık veya mehir olup olmadığı dava konusu ediliyordu. Savcılı köyünden Meryem Hanım, Hasan’ın kızı Sultan’ı, oğlu Mehmed’e nikahlayıp, başlık namıyla Hasan’a 450 guruş nakit ile davar, dana, bir top şitari, üç mecidiye verdiğini belirtip; zifaktan evvel oğlu vefat ettiğinden verdiklerini geri istemiştir. Hasan ise “başlık” namıyla bir şey almadığını ancak zikr olunan meblağın mehir namıyla kızına verildiğini iddia etmiştir. Müftüye sorulduğunda, müftü “Meryem Hanım iddiasını ispat ederse verdiklerini alabileceği, Hasan ispat ederse, mehir olarak alınanların iade olunmayacağını” fetva vermiştir (KŞS 14/ 55, 13 Mart 1313 (25 Mart 1897)).

Mehirle ilgili Sadaret’e arzuhal yazıldığı da görülmektedir. Toklukeman köyünden redif mülazimi Haşım Ağa, kardeşi Elifî Türkman İsmail’e tezcic etmek üzere 3000 guruş mehr-i muaccel alıp düğün yaptığını, İsmail memleketinde bulunmadığı halde, kardeşi Ali Ağa’nın “3000 guruşu rüşvet verdim” diye pederini dava ettiğini belirttiikten sonra, elinde davaya uygun fetva bulunduğunu bildirmiş ve Niğde kaimmakamına bir kıt’a emirname gönderilmesini arz etmiştir. Bunun üzerine Sadaret’ten Niğde kaimmakamına “şer-i şerif ve meclis marifeti ile fetva-yı şerife rüyet olunarak sübut maddeye göre lahık olunacak hükmün icrası” hususunda şukka gönderildiği tespit edilmektedir (BOA, A. MKT. DV 194 / 55, 21 Zilhicce 1277 -30 Haziran 1861).

c. Cihaz

İslam hukukuna göre kızın veya ailesinin, evlenirken erkeğe belirli bir şey vermesi ve cihaz (çeyiz) yapması zorunlu değildir. Fakat cihaz yapımı Türk geleneklerinden olması hasebiyle, İslamiyet’ten sonra da devam etmiş, kız aileleri imkanlarına göre cihaz hazırlamışlardır.

Kırşehir’de de kız aileleri ekonomik durumlarına göre cihaz yapıyorlardı. Ahievran Mahallesi’nden Mehmed Efendi’nin, kızı Ümmügülsüm’e verdiği cihaz malı şöyleydi (KŞS 14 / 9, 11 Temmuz 1312 – 23 Temmuz 1896): *Bir kat yatake, değirmi pelas, seccade, minder, bir çift balı yastığı, bir sandık, 10 adet terlik, 10 çift yün çorap, sevaî entari, Bağdadî entari, salta (üst giyeceği), bir takım elbise, şalvar, Acem şalı, Arap çarı, püskül ve tepecik fes, kundura, boyun bağı, şerit takımı, nuhas evani (bakır kap-kacak), dört davar, 8 mahmudiye altını, 2 mecidiye altını, gümüş burma.*

Cihaz eşyası tarafların imzaladığı bir kağıda veya deftere yazılıyordu. Boşanma ve ölüm gibi durumlarda kadın cihaz eşyasını zevcinden veya terekesinden talep edebiliyordu. Karacaviran köyünden Fatıma Hatun ve zevci Mükremin arasında süren talak davasında, Fatıma Hatun evlenirken getirmiş olduğu cihazın, elinde bulunan bir kıt’a defter mucibince “*bir yanlama, bir çift namazlağa, halı namazlağa, bir kilim, dört beğbe, bir*

çift balı yastığı, çubuklu pala, 20 adet çorap, on çift terlik, mahmudiye altını, iki çift sim burma, sim gerdan, bir sandık, keutni entari, çuba salta, şalvar ki toplam 2500 gırışluk eşya” olduğunu söylemiştir (KŞS 14 / 50, 19 Teşrinisâni 1312- 1 Aralık 1896). Cihaz adıyla erkek tarafından kadına, evlilikten önce giyim ve ziynet eşyası verdiği de görülmektedir (KŞS 14 / 357 , 15 Şubat 1314-27 Şubat 1899).

Kızın yaptığı el işlemleri ve cihaz eşyaları sandığa konuluyordu. Düğün sırasında kızın sandığı ve diğer cihazı erkeğin yakınları ve arkadaşları tarafından özel bir törenle götürülüyordu. Sandık içinde yer alan terlik, çorap, boyun bağı gibi eşyalar düğünden sonra “adet-i belde” üzere komşulara ve erkeğin akrabalarına hediye olarak veriliyordu (KŞS 14 / 14, Ağustos 1312 - Ağustos 1896).

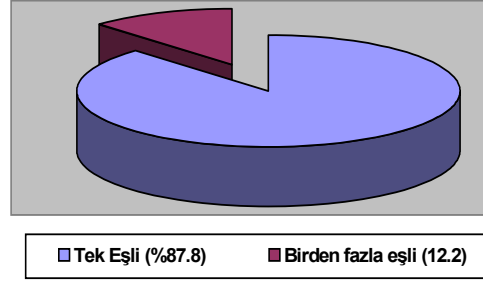
Belgelerden tespit edildiği üzere evlenme aşamasında belirli kural ve teamüller etkili olmuş; nikah öncelikle kız ve erkeğin rızasıyla gerçekleşmiştir. Kadının mehir hakkına özen gösterilmiş; önceden beri devam eden cihaz geleneği sürdürülmüştür.

AİLEDE EŞ DURUMU

İslamiyet zarurî olan hallerde “taaddüd-i zevcat” denilen aynı anda birden fazla kadınla evlenmeye ruhsat vermekle birlikte, tek kadınla evliliği ideal olarak görmektedir (Yazır, t.y.:310-320). Osmanlı Devleti’nde şimdiye kadar yapılmış araştırmalarda tek eşle evliliğin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Bazı Osmanlı şehirlerinde birden fazla kadınla evlilik oranına baktığımızda; Edirne’de % 7 (Barkan, 1968); İstanbul ve Edirne üzerinde yapılan başka bir çalışmada %10’un altında (Kafadar, 1983:197); Bursa’da XV-XVII. yüzyıllarda % 5 (Özdeğer, 1988); Ankara, Kayseri, Konya, Sivas, Amasya, Adana, Ayıntab şehirlerinin XVI- XIX. yüzyıllarına ait bir araştırmada % 10 civarındadır (Demirel vd.,1992; 102-103). Konya üzerinde yapılan çeşitli dönemlere ait müstakil çalışmalarda bu oran % 10- % 12 civarında tespit edilmiştir (Tuş, 1993: 136; Erten, 2001: 59; İpçioğlu, 2001: 42; Tuş ve Ürekli, 2002: 273). Yalvaç’ta 1892-1908 yılları arasında çok kadınla evlilik oranı % 11,4’ tür (Köstüklü, 1996: 41-46). Diğer Anadolu şehirlerinde de tek kadınla evlilik yaygındır (Faroqhi, 1998: 117; Yolalıcı, 1998: 56; Cansız, 2000: 221 vs.). XIX. yüzyılın ortalarında Türkiye’de bulunmuş olan Ubucini, Avrupa’da Türkiye hakkında birçok önyargı olduğunu ama sanılanın aksine Türkiye’de çok kadınla evliliğin nadir görüldüğünü belirtmiştir (Ubucini, t.y.: 88,477-478)¹⁰.

Kırşehir 1, 6 ve 10 numaralı sicillerin muhtevi olduğu belgelerin çoğunluğu terekelerdir. Bu terekeleri eş durumu bakımından incelemeye çalıştık. Bunlardan kadınlara ait olan, eşi olmayan ve ilgili kısımları silinmiş olduğu için evli olup olmadığını anlayamadığımız terekeleri incelememize dahil etmedik. Araştırmaya alınan toplam 644 terekeden 492’si köyde oturanlara; 152’si şehir (veya nahiye) merkezinde oturanlara aittir. 1875 – 1884 yıllarını ihtiva eden 1 numaralı sicilde incelenen 248 aileden 28’i iki eşli, 220 aile ise tek eşlidir. İkidenden fazla eşin bulunduğu aileye tesadüf edilmedi. Bu durumu % ile ifade edersek, 248 ailenin % 88,7’si tek eşli, % 11,3’ü ise iki eşlidir. 1884-1887 yılları arasındaki belgelerin bulunduğu 6 numaralı sicilde incelenen 177 aileden 23’ü iki eşli, 154’ü tek eşlidir. Diğer bir ifadeyle 177 ailenin % 87’si tek eşli, % 13’ü iki eşlidir. Bu sicilde de ikiden fazla eşli olan aileye tesadüf edilmedi. 1887-1892 yıllarını kapsayan 10 numaralı sicilde yer alan 219 ailenin 27’sinde birden fazla eş bulunmaktadır. 192 ailede ise tek eşle evlilik görülmektedir. Bu 219 ailede tek eşlilik oranı % 87,7 çok eşlilik oranı % 12,3’dür. Birden fazla eşin bulunduğu 27 aileden 24’ü iki eşli, 3’ü ise üç eşlidir.

¹⁰ Ayrıca, Ubucini, “Gerçi Kur’an, dört kadına varıncaya kadar bir evlilik hürriyeti vermiştir, ama bu hürriyetin ve müsadenin etrafını öyle vazifeler ve öyle mecburiyetlerle çevirmiştir ki, böyle bir davranışı ancak hak ve adaleti gözetebilecek kimseler yapabilir ve zaten öyle kimseler de haksızlığa meydan vermemek için tek kadınla evlenirler. Aynı zamanda Kur’an, tek kadınla evliliği övmektedir” demektedir.

Grafik 1. 1875-1892 yılları arasında 644 ailedeki eş durumu oranı (%).

1875-1892 yılları arasındaki tüm belgeleri beraber değerlendirdiğimizde 644 ailenin % 87,8'i tek eşli, % 12,2'si birden fazla eşlidir¹¹. Birden fazla eşle evliliğin olduğu 78 ailenin 68'i köyde, 15'i ise şehir/ nahiye merkezinde oturmaktadır. Köydeki ailelerin çok eşlilik oranı % 13,8; şehirdeki ailelerin çok eşlilik oranı % 9,8'dir. Köyde birden fazla kadınla evlenme oranı şehirdekinden daha yüksektir. Üç eşle evliliğin olduğu 3 aile de köyde yaşamaktadır.

Birden fazla kadınla evlilik yapan erkeklerin sosyal statüsü araştırıldığında, 78 erkeğin 12'sinin (% 15,3) "hacı" ünvanını taşıdığı tespit edilmiştir. Şeyh 1, efendi 1, icracı 1, kahya 3'tür. 60 erkek ise sadece isimleriyle tereke kayıtlarında yer almıştır. Üç eşle evli olan erkeklerden 1'i kahyadır. Diğer ikisinin bir ünvan veya mesleği belirtilmemiştir. Osmanlı ailesi üzerine yapılan bazı araştırmalarda da, hacı, ağa, beşe ünvanlı erkeklerin diğerlerine göre daha fazla oranda çok eşlilik yaptıkları tespit edilmiştir (Demirel vd., 1992: 103-104; Erten, 2001: 62).

Tablo 2: Birden fazla eşle evliliğin görüldüğü 78 ailenin mal varlığı durumu (KŞS 1, 6, 10)

Ailenin Mal Varlığı Değeri (Guruş)	Aile Sayısı	Çok Eşli Aileler İçindeki Oranı (%)
1 – 1000	9	11,53
1001 – 2000	12	15,38
2001 – 3000	15	19,23
3001 – 5000	13	16,66
5001 – 10 000	14	17,94
10 001 – 20 000	7	8,97
20 001 – 30 000	5	6,41
30 001 ve yukarısı	3	3,84
Toplam	78	100

Çok eşle yapılan evliliklerle mal varlığı durumunun ilişkisi araştırıldığında, bu ailelerin 542 guruştan 46 000 guruşa kadar değişik gelir düzeylerine sahip oldukları tespit edilmektedir. Daha önce aynı dönemle ilgili yaptığımız çalışmaya göre 5000 guruş altındaki tereke sahipleri az gelirli; 5000- 10 000 guruş arasındakiler orta düzeyde; bunun üstünde mal varlığı olanlar da iyi/zengin olarak değerlendirilebilir (Mıstanoğlu, 2004: 188). Tablo 2'ye bakıldığında, maddî anlamda iyi durumda bulunan aile sayısı 15'tir. 14'ü de orta seviyededir. Geriye kalan 49 aile az gelirli grupta yer almaktadır. Üç eşle evli olan 3 erkeğin 2685, 8211, 6905 guruşluk terekeleri de orta ve az gelirli gruptadır. Buna göre maddî durumun yüksekliğinin birden fazla kadınla evlilikte genel bir etkisinin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Birden fazla evliliğin hangi sebeplerle yapıldığı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak bu evlilikleri sadece dinin bir ruhsatına veya maddî zenginliğe bağlamak mümkün gözükmemektedir. Çok eşli 78 erkeğin çocuk durumuna bakıldığında, 36'sının (% 46,15) ilk eşlerinden hem kız, hem erkek çocukları olduğu tespit edilmiştir. Üç kadınla evli olan 3 erkek de bu grupta yer almaktadır. 14'ünün (%17,94) ilk

¹¹ Özdemir'in Kırşehir'e ait 26 tereke üzerinde yaptığı araştırmada tek eşle evlilik oranı % 83,33, iki eşle evlilik oranı ise % 16,66'dır (Özdemir, 1989: 117-118).

eşlerinden hiç çocukları yoktur. Çocukları ikinci eşlerindendir. Diğer 14'ünün (% 17,94) ilk eşlerinden kız çocukları olmasına rağmen erkek çocukları yoktur. 2'sinin (%2,56) her iki eşlerinden de çocukları mevcut değildir. Geriye kalan 12'sinin (%15,38) ise eşlerin çocuk durumu tam olarak anlaşılamamıştır. Bu duruma göre öncelikle ilk eşten çocuk olmaması ikinci evliliğin bir sebebi olarak gözükmektedir. Diğer yandan hem soyun devamının sağlanması hem de iş gücünü elde etmedeki fizikî üstünlüğü ve sosyal konumu nedeniyle erkek çocuğa sahip olma isteği başka bir sebebi oluşturmaktadır. Çocuk sebebiyle ikinci bir evlilik yapıldığı, bazı dava kayıtlarından da anlaşılmaktadır. Halil oğlu İsa, mahkemede Elmas ile 20 sene önce evlendiğini, “mezburun çocuğu olmamasından dolayı üzerine tehhül etmesi hakkında vuku bulan muvafakat ve mezuniyet üzerine” üç sene önce Fatıma ile nikahlandığını ifade etmiştir (KŞS 14 / 158, 26 Temmuz 1314-7 Ağustos 1898). Örnekten anlaşılacağı üzere, ikinci evlilik bir zaruret neticesinde olmuştur. Bu evliliğin kendilerince geçerli bir sebebi olduğundan, çevrenin ve muhtemelen ilk eşin rızası alındıktan sonra yapıldığı söylenebilir. Diğer bazı Anadolu şehirlerinde de çocuk edinme ihtiyacının çok eşlilikte önemli bir etken olduğu, erkek çocuk edinme isteğinin de bir sebep teşkil ettiği anlaşılmaktadır (Demirel vd., 1992:105-106; Tuş, 1993: 135; Köstüklü, 1996: 41-46; Yolalcı, 1998: 56; Erten, 2001:64-67; Tuş ve Ürekli, 2002: 276).

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, diğer şehirlerde olduğu gibi Kırşehir’de de tek eşlilik hakimdir. Birden fazla evliliğin yapılmasında bazı sebepler etkili olmuş ve yaygın olarak tercih edilmemiştir.

AİLEDE ÇOCUĞUN DURUMU VE ÇOCUK HAKLARI

a. Çocuk Sayısı ve isimleri

Kırşehir ailesindeki çocuk sayısını terekelerden tespit edebiliyoruz.Tablo 3’te, incelenen 644 ailedeki çocuk sayısı köy ve şehir merkezinde ikamet etme durumlarına ve ait olduğu yıllara göre tasnif edilmiştir.

Tablo 3. 1875-1892 Yılları Arasında Çocuk Sayısının Dağılımı (KŞS 1, 6, 10)

Çocuk Sayısı	Yıllara Göre Çocuk Sahibi Aile Sayısı						Toplam Aile Sayısı ve Oranı(%)
	1875-1884		1884-1887		1887-1892		
	Köy	Şehir	Köy	Şehir	Köy	Şehir	
1 çocuk	26	10	16	2	16	6	76 (11,80)
2 çocuk	31	15	34	7	34	17	138 (21,42)
3 çocuk	29	13	35	10	23	14	124 (19,25)
4 çocuk	27	8	23	6	40	4	108 (16,77)
5 çocuk	32	8	12	3	25	5	85 (13,19)
6 çocuk	10	5	14	2	7	1	39 (6,05)
7 çocuk	7	4	3	-	10	1	25 (3,88)
8 çocuk	8	1	4	2	6	1	22 (3,41)
9 çocuk	2	-	-	-	4	-	6 (0,93)
10 ve yukarısı	3	-	-	-	2	1	6 (0,93)
Hiç çocuğu olmayan	7	2	1	3	1	1	15 (2,32)
TOPLAM	182	66	142	35	168	51	644

1875-1892 yılları arasında aile başına düşen ortalama çocuk sayısı köyde 3,63; şehir merkezinde ise 3,19’dur. Köy ve şehirde oturan aileler arasında bariz farklılık bulunmamakla beraber köydeki ailelerin çocuk sayısı ortalaması, şehir merkezindeki ailelerin çocuk sayısı ortalamasından biraz yüksektir. “Ailede eş durumu” kısmında bahsettiğimiz üzere köydeki ailelerin birden fazla kadınla evlilik oranlarının şehirdekilerden biraz yüksek olması, çocuk sayısı ortalamasındaki yüksekliğin bir sebebi olarak düşünülebilir. Terekeler genel olarak değerlendirildiğinde aile başına düşen ortalama çocuk sayısı 3,41’dir. Tablo 3 incelendiğinde, ailelerin yaklaşık % 70’inin 4 ve altında çocuğu bulunmaktadır. 8 ve daha fazla çocuk sahibi aileler % 5 civarındadır. Çocuğu olmayan ailelerin oranı % 2,32’dir. Ailelerin gelir düzeyi dikkate alındığında, çocuk sayısı ile ekonomik durum arasında kayda değer bir ilişki saptanamadı.

Kırşehir’deki çocuk sayısı ortalaması, Yalvaç’la birbirine yakındır (Köstüklü, 1996: 51-52). Ancak birçok şehirden (Adana, Amasya, Ankara, Ayıntab, Diyarbakır, Edirne, Kayseri, Konya, Manisa, Sivas, İstanbul, Bursa’da % 1,5- 2,9 arasında değişmektedir) biraz fazla olduğu anlaşılmaktadır (Demirel vd.,

1992: 118; Cebeci, 1993: 41; Kurt, 1998: 87; Erten, 2001: 94). Çocuk sayısı ortalamasının fazla olmasında , çocuğu olmayan ailelerin oranının bazı şehirlere göre Kırşehir'de daha düşük görülmesinin etkisi olmuş olmalıdır (Bu şehirlerin bir kısmında çocuksuz ailelerin oranı % 7- % 11 arasında değişmiştir).

Gayr-i müslimlerdeki çocuk sayısı hakkında bizi genel sonuçlara götürecek yeterli belge bulunmamaktadır. Sicillerde gayr-i müslimlere ait olan 4 terekeden ikisi, aslen Kırşehirli olmayıp ticaret için gelen ve çocuk sayısı belirtilmeyen Rumlarındır (KŞS 1 /17, 259). Diğer iki terekede Kuşdilli Mahallesi'nden Ermeni Kesni'nin 1 çocuğu, Kavukciyan'ın ise 2 çocuğu vardır (KŞS 10 / 63, 225).

Çocuklara verilen isimler, ailenin inancını, değer yargısını yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir. Çocuğa isim verilmesinde pek çok usul olmakla birlikte Müslüman ailelerde çocuğun kulağına ezan okunarak ismin verilmesi bir gelenek haline gelmiştir (Sakaoğlu, 1991: 2-5; Özbilgen, 1991: 3). Kırşehir ailesinin çocuklarına özellikle inancından kaynaklanan isimler verdiğini ve bu isimleri verirken de büyüklerinin ve sevip saydıkları yakınlarının ismini tercih ettikleri tespit edilmektedir.

1875-1892 yıllarını ihtiva eden terekelerde ve diğer birkaç belgede bulunan çocuk isimleri incelendiğinde ilk on sırada yer alan isimler şöyle tespit edildi:

Tablo 4. En Çok Görülen Kız ve Erkek İsimleri (KŞS 1, 6, 10)

Toplam kız ismi: 994			Toplam erkek ismi: 1254		
Sıra No	İsim	Sayısı	Sıra No	İsim	Sayısı
1	Fatıma	164	1	Mehmed	169
2	Aişe	103	2	Mustafa	89
3	Zeyneb	70	3	Ali	83
4	Emine	47	4	Osman	83
5	Elife	45	5	Ahmed	73
6	Meryem	41	6	Ömer	62
7	Ümmüğülsüm	38	7	Hasan	53
8	Hadice	36	8	Halil	48
9	Döndü	33	9	Hüseyin	44
10	Rukiye	32	10	İbrahim	38

Görülüş sıklığına göre diğer kız ve erkek isimlerinin bir kısmını şöyle sıralayabiliriz: *Erkek isimleri* ;Yusuf (35), İsmail (30), Bekir (27), Süleyman (27), Haydar (26), Musa (21), Veli (18), Mahmud (17), Abdullah (16), Abdurrahman (16), Salih (14), Battal (12), Arif (11) vd. *Kız isimleri*; Sultan(31), Kezban (24), Havva (23), Esmâ (16), Habibe (12), Hüsnâ (12), Zeliha (11), Elmas (11), Asiye (10) vd.

Dinî anlam ve önemi olan isimlerin yanında kültür ve millî kimliği yansıtan isimler; toplum için önemli olan kişi ve yer isimleri; çocuğun doğduğu zamanı ifade eden isimler; doğadan esinlenen çeşitli isimler ayrıca fizikî özellikleri ifade eden isimlerin de çocuklara verildiği tespit edilmektedir ¹².

Çocuklar ve büyüklerin tanıtılmasında isimlerle beraber “Ali ibn Ömer (Ömer oğlu Ali), Aişe bint-i Ahmed (Ahmed kızı Aişe)” şeklinde baba isimleri de kullanılmaktaydı. Bunun yanı sıra kadınların “Ahmed zevcesi Fatıma” gibi eşlerinin ismiyle tanıtıldıklarına rastlanmaktadır. Ayrıca kişiler, kendilerini başkalarından ayıran unvan ve lakaplarla anılmaktaydı. Bu unvan ve lakaplar, fizikî yapı, davranış, huy; mensup olunan millet, din, aşiret, aile; sahip olunan meslek, makam; eğitim durumu vs. özelliklere göre verilmekteydi ¹³.

b. Vasî, Nâzır, Kayyum Tayini ve Nafaka

Vasî, bir kimsenin mallarında veya çocuklarının işlerinde tasarruf etmek üzere nasb edilen kimsedir. İslam hukukunda eşin ve küçük çocukların veya değişik nedenlerle geçimini temin edemeyen çocukların nafakası babaya aittir. Babanın çeşitli nedenlerle bunu yerine getiremediği veya öldüğü durumlarda

¹² Mesela: Erkeklerle, Serdar, Karacabeğ, Gazi, Timur, Alemdar, İmirza, Tosun, Şaban, Cuma; kızlara, Beğduday, Gülbeyaz, Gülbahar, Arife, Kiraz, Karakız, Fındık, Mercan, Mavi vs. isimler verilmiştir

¹³ KŞS 1,6,10,14'ten tespit edilen bazı unvan ve lakaplar şöyledir: Gök, Kara, Sarı, Akça, Yanık, Topal, Kıvrık, Uzun, Çolak, Bıyıklı, , Karakıllı, Çopur, Kel, Gözübüyük, Seyrekbasan; Kürt, Tatar, Göçmen, Çerkes, Arab; Lafçı, Serd, Tatlı, Çalı, Mercimek, Çam; Molla, Şeyh, Hacı, Kahya, Beşe, Hafız, Ağa, Efendi; Terzi, Kahveci, Odacı vs.

çocukların haklarının korunması ve malların idaresi için vasî tayini gereklidir (Akgündüz, 1986: 246-262). Vasînin yapacağı tasarruflara nezarete bulunmak üzere mal sahibi veya hakim tarafından gerektiğinde tayin olunan kişiye de *nâzır* adı verilir (Pakalın, 1993: 666).

Kırşehir şer'îye sicillerindeki terekelerde de, varislerin kimler olduğu belirtildikten sonra çocuklara kimin vasî nasb olunduğu ifade olunmaktadır. Bu belgelerden vasîlerin genellikle hakim tarafından tayin edildiği anlaşılmakta ve çoğunlukla çocuklara annelerinin vasî nasb olunduğu görülmektedir. Annenin öldüğü veya vasî tayin edilmediği durumlarda büyük kardeşler, amca, dayı, ced, cedde, ammete gibi yakın akrabalar vasî oluyordu. İdane (borç verme) ile ilgili birçok belgede eytam müdürünün vasî tayin edildiği görülmektedir. Az rastlanmakla beraber ahaliden güvenilir birinin (KŞS 14 / 92, 9 Kanunıevvel 1313- 21 Aralık 1897) veya bir devlet görevlisinin vasî tayin edildiği de tespit edilmektedir (KŞS 10 / 76, Rebiülahir 1306 - Aralık 1888).

Vasî veya nâzır tayin edilecek kimselerin güvenilir, bu işi yapabilecek yeterlilikte olmasına dikkat ediliyordu. Mucur Taburu yüzbaşısı müteveffa Mustafa Efendi'nin çocukları Şükrü, Aişe ve Fatıma'ya "emanet ile bilinen ve vesayet uhdesinden gelmeğe kadire olduğu ihbar edilen" valideleri Fatıma Hatun vasî; üveği valideleri Nefise Hanım da nâzır tayin edilmiştir (KŞS 14 / 2, 1312 – 1896).

Çeşitli nedenlerle yörede bulunmayan "gâib" kimseler ile ikametgahı ve hayatta olup olmadığı bilinmeyen "mefkud"lara da vasiyy-i kayyum tayin ediliyordu. Kayabaşı Mahallesi'nden gâib Mehmed ve Abdullah'ın tevsîye-i umurlarına mahalle ahalisinden Osman'ın kayyum tayin edildiği (KŞS 1 / 66, 27 Cemaziyelevvel 1297- 7 Mayıs 1880); Kızılağıl köyünden mefkud Halil'in malını hıfza kayyum olarak kardeşi Mehmed'in tayin edildiği görülmektedir (KŞS 1 / 29, Ramazan 1297- Ağustos 1880). Küçük çocuklar dışında akıl ve beden sağlığı, işlerini yürütmeye yeterli olmayan kişilere de vasî, nâzır ve kayyum tayin ediliyordu. Mesela: Âşık Paşa Mahallesi'nden cünun-ı mutbık¹⁴ illetine müptela olan Hamdi'nin tüm emlak, akar ve eşyasının idaresi vasiyy-i kayyumu olan Hidayet'e teslim edilmiştir (KŞS 6 / 82, 15 Zilhicce 1302- 26 Ağustos 1885).

Çocukların ve bakıma muhtaç olanların giyim, beslenme, barınma gibi ihtiyaçları için, kendi mallarından günlük belli miktar nafaka mahkemece belirleniyor ve nafaka hücceti düzenleniyordu. Vasî ve nâzır bu hüccete göre harcama yapıyordu. Çocuğa ne kadar nafaka gerekli olduğu ise bu konuda bilgili ve güvenilir kişilere danışılarak belirleniyordu. Çocukların ihtiyaçlarının fazla olması durumunda, vasî bu hüccetle yine mahkemeye başvurup nafakanın arttırılmasını isteyebiliyordu.

Çocuklara 1875-1900 yılları arasında genellikle günlük 30-40 para nafaka takdir edilmiş, gerektiğinde bu miktar 60 paraya kadar çıkarılmıştır. Nafaka takdiri ile ilgili olarak sicillerden birkaç örnek vermek istiyoruz: Bağbaşı Mahallesi'nden müteveffa Hacı Mahmud Ağa'nın küçük çocuklarının vasîsi Osman Ağa, "sagırların nafaka ve kisve bahaya eşedd ihtiyaçla muhtaç olmalarıyla, babalarından kalan nükuddan nafaka ve kisve baha takdir buyurulmasını" isteyince, mahkemece çocuklara günlük birer gurus nafaka takdir edilmiş; gerektiğinde borç alma ve çocukların mallarından yararlanması için vasiye izin verilmiştir (KŞS 14 / 19, 24 Ağustos 1312- 5 Eylül 1896). Medrese Mahallesi'nden müteveffa Mehmed Ali Efendi'nin çocuklarının vasîsi ve validesi Aişe Hatun'un başvurusu üzerine mahkemece günlük 40'ar para nafaka takdir edilmiştir (KŞS 14/ 343, 23 Kanunısâni 1314- 4 Şubat 1899). Ahi Evran Mahallesi'nden vasî Aişe Hatun mahkemeye müracaat edip "sagırlara daha önce günlük 30 para nafaka takdir olunduğunu ama bunun yeterli olmadığını" söyleyince 30'ar para daha nafaka belirlenmiştir (KŞS 1 / 18, Muharrem 1296 - Ocak 1879).

Vasî, çocuğun nafakasının yetmediği durumlarda veya onun menfaati için, çocuğa ait malın satılmasını talep edebiliyordu. Bu hallerde, mahkemece araştırma yapıyor, gerçekten malın satılması çocuğun faydasına olacaksa vasîsine bu konuda izin veriliyordu.

Baba çocuklarına bakmakla yükümlü olduğu için boşanma durumlarında, çocuklar annesinin yanında kaldığı zaman, nafakaları yine babaya ait oluyordu. Bu konuyla ilgili olarak, annenin çocukları için babalarından nafaka talep ettiği belgeler şer'îye sicillerinde yer almaktadır (KŞS 1 / 36 – 14 / 335, 412).

Belgelerde görüldüğü üzere anne-babası ölen çocuklar yalnız bırakılmıyor, işlerini yürütmek üzere, bu işi yapabilecek, güvenilir ve öncelikle yakınları olan kişiler onları korumakla görevlendiriliyordu. Başka

¹⁴ Kesilmeksizin devam eden akıl hastalığı.

yerde olduğu için malını koruyamayacak durumda olanlarla hasta ve aciz olanların da haklarının korunması devlet tarafından kontrol altında tutuluyordu¹⁵.

c. Eytam Sandıkları

Çocukların malını korumak ve haksızlığa uğramalarını engellemek üzere kurulan eytam sandıkları aracılığıyla, onların parası büyüyünceye kadar değer kaybetmeden kalıyor, hem de bu para ihtiyaç sahiplerine belli şartlarla verilerek ekonomik hayata katkı temin ediliyordu. 1851 yılında çıkarılan Eytam Nizamnâmesiyle bu sandıkların işleyişi hakkında gerekli açıklamalar yapılmıştı. Buna göre; bir kişi ölüp geride yetim bıraktı ise, terekenin tespiti ve satılacak eşya için mahkemeden gönderilen kâtip ve memurla birlikte, ayrıca Emval-ı Eytam Nezareti tarafından görevlendirilecek bir kişi de tereke kaydında hazır bulunacaktı. Terekenin ucuza gitmemesi ve kıymetinde satılması hususunda özen gösterilecekti. Yetimin eytam sandığındaki parası öncelikle 10'u 11,5 (%15) veya kesesi 6 guruş 10 para ribhi (faizi) belirlenerek borç veriliyordu¹⁶. Eğer bu şartlarda borç verilemezse kesesi 5 guruş faizle (%12) de verilebiliyordu (Düstur, 1289: 270-277). 1870 yılında nizamnâmeye yapılan ilavelerle eytam sandıkları ile ilgili birkaç yeni düzenleme daha gerçekleşti.

Kırşehir'de de yetimlerin malı eytam sandıklarında korunarak nizamnamede 20 yaş olarak belirtilen rüşdlerine kadar nemalandırılıyordu. Eytam sandıklarından öncelikle çocuğun yakınlarına olmak üzere diğer kimselere de borç veriliyordu¹⁷. Borç hüccetlerinde paranın ne kadar süre sonra ödeneceği ve ilave edilecek faiz miktarı belirtiliyordu. Parayı borç alan kimsenin en az bir kişiyi kefil göstermesi gerekiyordu. Eytam sandığından çok sayıda kişinin borç aldığı sicillerdeki borç hüccetleri ve muhasebesi ile ilgili belgelerden anlaşılmaktadır. 1 numaralı sicildeki 334 belgeden 65'i, 6 numaralı sicildeki 203 belgeden 18'i, 10 numaralı sicildeki 328 belgeden 91'i, 14 numaralı sicildeki 424 belgeden 8'i borç ve muhasebesi ile ilgilidir. Bu belgelerde borç verilen paraya hangi oranda faiz uygulandığı belirtilmemektedir. Bununla birlikte borç verilen asıl meblağ ile ödeme sırasında eklenecek para miktarı açıkça kaydedilmiş olduğundan uygulanan faiz oranı hesaplanabilmektedir. İncelediğimiz 182 belgenin verilerine göre bu dönemde Kırşehir'de faiz oranlarının senelik genellikle %12 ve %15 oranında uygulandığı tespit edilmiştir (%15 oranı daha fazladır). Ancak 5- 6 belgede bu oranın % 18 civarında olduğu görülmüştür. Belgelerde asıl borç verilen para üzerine, senelik olarak belirlenen faiz miktarı muamele-i şer'îye ile Kelam-ı Kadim (veya mushaf-ı şerif hediyesi), kitap gibi çocuğun malından satın alınan bir eşya bedeli şeklinde gösterilmektedir.

Borç verme ile ilgili belgelerden birkaç örnek sunmak istiyoruz : Ahi Evran Mahallesi'nden Derviş Mehmed, çocuk Mustafa'nın vâsisi de olan eytam müdürü Hüseyin Efendi'den, çocuğun malından olarak 4120 guruş 8 parayı bir sene müddetle “istidane ettiğini” ve çocuğun malından satın aldığı bir kıt'a Kelam-ı Kadim hediyesi için de 618 guruş ki toplam 4738 guruşun zimmetinde borcu olduğunu belirtmiştir. Şeyh Mustafa Efendi ve Mehmed Ağa kefil olduklarını bildirmişlerdir (KŞS 1 / 52, 25 Rebiülahir 1297- 6 Nisan 1880). Buradaki “618 guruş” borç alınan meblağa eklenen %15'lik faiz bedelidir. Keskin kazasından İsa, çocuk Haydar'ın malından olmak üzere eytam müdürü yedinden 4393 guruş 30 parayı üç sene müddetle borç aldığını; çocuğun malından satın aldığı bir kitap semeninden dahi 1581 guruş ki toplam 5974 guruş 30 para borcu olduğunu ifade etmiş ve Hulusi Usta, İsa için kefil olmuştur (KŞS 14 / 177, 26 Eylül 1314- 8 Ekim 1898). Bu belgedeki “1581 guruş” 3 senelik faiz bedelidir. Senelik oranı % 12'ye tekabül etmektedir. Kındam Mahallesi'nden Yusuf, çocuk Ömer ve İbrahim'in malından olarak 10 000 guruşu 5 sene müddetle

¹⁵ Eytam, mecnun, gâib ve bunamışların mallarının ve haklarının korunması ile ilgili tedbirler, 1851'de çıkarılan Eytam Nizamnâmesi ile 1870 yılında bu nizamnâmeye yapılan ilavelerde belirtilmiştir. Bkz. Düstur, 1289: 270-281.

¹⁶ Diğer büyük dinlerde olduğu gibi İslam dini de faizin her şeklini şiddetle yasaklamış ve Kur'an-ı Kerim'de muhtelif yerlerde bu yasaklama türlü şekillerde tekrar edilmiştir. Ancak iktisadî zaruretlar ve halk arasındaki örf ve teamüllerin baskısı ile “muamele-i şer'îye” denilen bir yola başvurulmuştur. Sözde bir satış işlemiyle vakıf veya yetimlere ait paralarda olduğu gibi hayra hizmet ve halkın ihtiyacının teminini kolaylaştırmak için yapılan bu muamele, Osmanlı hukukçularının büyük bir kısmı tarafından benimsenmiştir (Barkan, 1975: 71-74). Muamele-i Şer'îye ile elde edilen gelire “rihb=kar”, “nema=gelir”, parayı gelir getirmek üzere vermeye “istirbah” deniyordu. XIX. yüzyılın ikinci yarısı başlarında böyle dolambaçlı işlemlerden ayrı olarak, düşük orandaki ribh, resmen kabul edilmiştir. (Çağatay, 1983: 152).

¹⁷ Belgelerde eytam sandıklarındaki paranın borç verilmesi işlemi “idane”, borç alma “istidane” şeklinde ifade edilmektedir. Düzenlenen hüccete de “idane hücceti” denilmektedir.

borç aldığını ve çocuğun malından satın aldığı mushaf-ı şerif hediyesinden dahi 6000 gurus ki toplam 16 000 gurus borcu olduğunu ifade etmiştir. Yusuf'a, Abdurrahman, Tahsin ve Hacı Bekir Ağa kefil olmuşlardır (KŞS 14 / 340, 1 Ramazan 1316-13 Ocak 1899). Burada da 5 senelik faiz bedeli olan "6000 gurus"un senelik oranı % 12'dir.

Borç alınan para faiziyle zamanı geldiğinde sandığa ödeniyordu. Eğer çocuk rüşdünü ispat etmemişse aynı kişiye veya başka birisine tekrar borç veriliyordu. Çocuk 20 yaşını doldurduğunda eytam sandığında bulunan parasını, o zamana kadar ilave olunmuş faizi ile beraber talep ediyordu (KŞS 14 / 136, 18 Şubat 1313-2 Mart 1898). Rüşdünü ispat edenlerin mallarının muhasebesi yapıp eytam sandığındaki paraları ellerine teslim ediliyordu. Bu muhasebe kayıtlarında, asıl malları, faiz miktarı, mallarına eklenen gelirler, yapılan masraflar ve vergiler belirtiliyordu. Yapılan bu muhasebe işlemiyle ilgili bir örnek vermek istiyoruz (KŞS 1 / 256): Karacalı, müteveffa Süleyman'ın oğlu Osman isbat-ı rüşd etmekle, vasisi, marifet-i şer'i şerif ve eytam müdürü marifetiyle malının muhasebesi 25 Rebi'ül-evvel 1300-3 Şubat 1883.

Meblağ

(gurus para)

2637	→	asıl malı
2772	→	meblağ-ı merkumun 25 Rebi'ül-evvel 93 / Rebi'ül-evvel 1300, yedi senelik ribhi
5409		
69	→	talimat gereği faizden gurusda bir para eytam müdiriyyetine ait olmakla tenzili ...
5340		
1620	→	müddet-i mezkurda sagirin nafakasına sarf olunan
3720		
37	20	→
3680	20	muhasebe harcı

Muhasebesi yapıp paraları teslim edilenlerden, paralarının ödendiğini gösteren bir makbuz senedi alınıyordu. Muhasebe sırasında hasıl olan faizden gurusda bir para eytam müdürüne kalyordu. Ayrıca faiz eklenen paradan kesede 5 gurus muhasebe harcı alınıyordu (Düstur, 1289: 274). Gâib ve mefkudların paraları da eytam sandığında değerlendiriliyordu. Bunların borç verme, faiz ve muhasebe işlemleri, nizamnameye göre aynı çocuklarda olduğu gibi yürütülüyordu.

d. Buluğ Muhayyerliği

İslam hukuku, küçük erkek ve kızların velileri tarafından evlendirilmelerini kabul etmiştir (Cin, 1988b: 77). Baba veya veli, çocuklarını küçükken akit olarak evlendirebiliyordu. Bu durumda olan küçükler buluğ çağına geldiklerinde mahkemeden evlenme işlemlerinin yapılması ve izinnâmelerinin verilmesini talep ediyorlardı. Fakat taraflardan birinin evlenmeyi kabul etmemesi de sık karşılaşılan durumlardandı. İslam hukuku, veli veya vasi tarafından evlendirilen küçüğe, buluğa erdikten sonra evliliği feshettirme yetkisini tanımıştır. Kadı kararına dayandığı için adli boşanma olarak belirtilen bu yetki evlendirilen küçükler tarafından kullanılmaktaydı (Cin, 1988a: 91). Baba ve dedesinin dışında bir yakınının küçük yaşta evlendirdiği kız ve erkeğin, buluğa erdikten sonra bu evliliği isteyip istememe tercihi hıyârü'l-buluğ (buluğ muhayyerliği) olarak adlandırılmaktadır (Zuhaylî, 1994: 277, 281).

Kırşehir'de incelediğimiz dönemde de küçük yaşta evliliklerin yapıldığı görülmektedir. Ancak, nikahlanmış küçüklerin buluğ çağından sonra başka biriyle nikahlarının yapılması, babası ve dedesi tarafından nikahlanan küçüğün bu nikahı istememesi veya genellikle kız tarafının bu nikahın yapıldığını inkar etmesi gibi sebeplerle çıkan anlaşmazlıklar mahkemeye intikal etmiştir. Bu nikahlarla ilgili birkaç örnek vermek istiyoruz: Hacı Mirza köyünden Musa, kardeşi Ali'nin kızı Hadice'yi -babasının velâyetiyle-, üç yaşında iken oğlu Ömer'e nikahlamış, fakat Ali'nin, kızı Hadice'yi başka birine nikahlamak niyetinde olması nedeniyle aralarında husumet oluşmuştur. Ömer, babası ve amcası arasındaki bu husumetin önüne geçmiş ve karşılıklı rıza ile Hadice'yi muhala'a-ı şer'iyye ile boşamıştır (KŞS 14 / 62 ve devamında 91, 17 Haziran 1313- 29 Haziran 1897) ¹⁸. Mucur nahiyesine bağlı Çekdim köyünden Emir Ali oğlu Halil İbrahim

¹⁸ Karşılıklı anlaşma yoluyla boşanma anlamına gelen "muhala'a" hakkında aşağıda "Boşanma" kısmında bilgi verilecektir.

ile Ali kızı Neslihan daha küçükken nikahlanmışlar, fakat buluş çağından sonra Neslihan’ın bu evliliği istememesi nedeniyle Halil İbrahim ile aracılar vasıtasıyla anlaşma yoluna gitmiş ve Halil İbrahim, Neslihan’ı boşamıştır (KŞS 14 / 178, 29 Eylül 1314-11 Ekim 1898). Yenice Mahallesi’nden Hacı İbrahim oğlu Yusuf, Hacı Hüseyin kızı Aişe ile küçükken nikahlandıklarını iddia ederek, bu arada Aişe başka biri ile nikahlandığından, bu nikahın feshedilmesini talep etmiştir. Hacı Hüseyin Ağa ise küçükken yapıldığı iddia edilen nikahı inkar ederek, kızını, 35 gün önce şahitler huzurunda başka birine nikahladığını ifade etmiştir (KŞS 14 / 318, 20 Kanunievvel 1314- 1 Ocak 1899). Kurugöl köyünden, Kör Ahmet oğlu Mehmed, Süleyman kızı Fatıma ile ikisi de küçük iken, 500 gurus mehr-i muaccel ile nikahlandıklarını belirterek, Fatıma’nın evine gelip kendisine itaat etmesini istemiştir. Fatıma, vekili aracılığıyla bu duruma itiraz etmiş, sonunda anlaşmaya varılarak 4 Osmanlı lirası karşılığında, Mehmed davasından vazgeçmiştir (KŞS 14 / 284, 29 Teşrinisâni 1314 - 11 Aralık 1898).

Belgelerde görüldüğü üzere bu davaların hemen hepsinde anlaşma yoluna gidilmiş, kız ve ailesinin istemediği bir evlilik genellikle gerçekleşmemiştir. Şer’i olarak nikahın feshedilemediği durumlarda, karşılıklı rızaya dayalı olarak boşanma ile sorun çözülmüştür.

BOŞANMA

İslam hukuku, prensip itibarıyla, evlenme ile eşler arasında sürekli bir hayat ortaklığı kurulduğunu kabul eder. Bununla birlikte İslam hukukunda boşanma yasağı yoktur. Erkeğe “talak” adıyla karısını, kendi hür iradesiyle, hakimın veya bir din adamının müdahalesi olmadan boşama hakkı tanınmıştır. Ancak bu hakkın suistimal edilmemesi için de çeşitli tedbirler alınmıştır .

İslam hukuku karşılıklı rıza ile boşanmaya da yer vermiştir. “muhala’a” veya “hul” adı verilen bu boşanma şeklinde, eşi ile anlaşamayan kadına, kocasının boşanma yoluna gitmemesi halinde, evlilikten kurtulma imkanı verilmiştir. Karşılıklı anlaşma ile boşanmayı, bedele dayanan boşanma deyimiyle de ifade etmek mümkündür. Çünkü bu boşanmada çoğu zaman kadın kocasına bir karşılık öder. Bu, belli bir nakdi bedelin ödenmesi şeklinde olabileceği gibi mehir, nafaka veya başka bir alacağından vazgeçmek şeklinde de olabilir (Cin, 1988a: 69-70)¹⁹.

Erkek karısına boşanma yetkisi verebilir, kadın evlenme akdi yapılırken boşanma hakkının kendisine tanınmasını şart koşabilir. Eşlerde görülen çeşitli hastalıklar, gaiplik, nafakanın temin edilmemesi, geçimsizlik ve eşe zararlı olma gibi durumlarda hakim kararıyla da boşanma gerçekleştirilebilir (Cin, 1988a: 87-98).

Şer’iye sicillerindeki boşanma ile ilgili belgeler incelendiğinde²⁰ o dönemde Kırşehir’de karşılıklı anlaşma ile boşanmanın çoğunlukta olduğu, boşanma sebebinin de “adem-i hüsn-i muaşeret” (geçimsizlik, anlaşmazlık) diye tanımlandığı görülmektedir. Mesela: Akçaagıl köyünden Yeter Hatun, 6 seneden beri evli olduğu zevci Çakır oğlu Osman ile aralarındaki adem-i hüsn-i muaşeret nedeniyle, mehir hakkı ve 3 ay on günlük iddet nafakası mukabelesinde, zevci Osman’ın kendisini boşadığını ve birbirlerinin zimmetlerini ibra ettiklerini ifade etmiştir. Osman’ın da bu durumu tastiklediği kayd olunmuştur (KŞS 14 / 172, 8 Eylül 1314- 20 Eylül 1898). Aşık Paşa Mahallesi’nden Emine Hanım adem-i hüsn-i muaşerete binaen, mehir hakkı ve üstüne 100 gurusu, bedel-i hul vererek boşanmaya talip olunca, zevci Ömer kabul edip birbirlerinin zimmetlerini ibra etmişlerdir (KŞS 14 / 333, 28 Kanunievvel 1314- 9 Ocak 1899).

Nikah akdi yapıldıktan sonra, düğün olmadan kızın evlenmekten vazgeçtiği durumlarda da muhala’a yapılyordu. Burada kız, belirlenen mehir hakkından vazgeçiyor bazen de karşılıklı anlaşmaya göre hul bedeli verdiği oluyordu (KŞS 14 / 18, 263).

Erkeğin kadını boşama sebebi yine çoğunlukla adem-i hüsn-i muaşeret idi. Erkeğin kadına boşanma ile ilgili söylediği “talak-ı selase ile boşadım”, “tatlik ettim”, “terk ettim” gibi sözler şer’an boşanmayı gerektiriyordu. Kadın, zevcinin bu sözleri söylediğini mahkemede şahitlerle ispat ettiği zaman boşanma mahkemeye tescil ettiriliyordu (KŞS 14 / 110, 14 Ağustos 1313- 26 Ağustos 1897).

¹⁹ Muhala’a’nın Konya’daki uygulamalarını gösteren bir makale için bkz. Sak ve Aköz, 2004: 91-140.

²⁰ 1896-1899 yılları arasında ihtiva eden ve 424 belgeden oluşan 14 numaralı sicilde boşanma ile ilgili 19 belge bulunmaktadır. Küçük yaşta nikah akidleri yapıp, bülüğdan sonra evlenmek istemeyenlerin karşılıklı anlaşmayla boşanmaları ile ilgili belgeler bu konuya dahil edilmedi.

Erkek boşanmayı bir şarta bağlayıp, o şartı yerine getirmediği veya yemin edip yeminini tutmadığı zaman da şer'an boşanmış sayılıyordu. Kayabaşı Mahallesi'nden Meryem Hanım, zevci Ali'nin şahitler huzurunda "bir dahi kumar oynar ve işret eder isem taht-ı nikahımda olan haremim benden talak-ı selase ile boş olsun" dediğini ve şimdiye kadar defalarca işret etmesi nedeniyle talak-ı selase ile boş olduğunu belirtip mehir ve nafakasını talep etmiştir (KŞS 14 /128, 15 Teşrinievvel 1313 (27 Ekim 1897). Burada dikkati çeken bir husus da Meryem Hanım'ın, eşinin sözüne ve dinî kurallara karşı gösterdiği hassasiyetle mahkemeye başvurmuş olmasıdır.

Erkeğin, eşinin üzerine evlenmesi yani "teehhül etmesi" durumunda, bazen ilk eşin bu evliliğe itirazı ya da bunu kabul edememesi nedeniyle, ilk eş ile erkek arasında geçimsizlik oluşuyor; sonucunda da boşanma gerçekleşiyordu (KŞS 14 / 158, 174). Erkeğin teehhül etmesi, şer'an caizdi ancak şartları vardı. Eşler ayrı ev talebinde bulunuyorsa erkeğin bu isteği karşılaması gerekiyordu. Yenice Mahallesi'nden Rabia Hanım, zevci Mehmed'in, üzerine evlenmesinden dolayı aralarında oluşan geçimsizlik nedeniyle sekiz aydır pederinin hanesinde ikamet ettiğinden nafaka takdir olunmasını veya ayrı bir hane tedarik etmesini isteyince zevci Mehmed ayrı bir hane kurarak her bir ihtiyacını karşılamayı kabul etmiştir (KŞS 14 / 378, 3 Mart 1315-5 Mart 1899). Bu belgede de görüldüğü üzere erkek, eşiyle nikahı devam ettiği müddetçe, çeşitli nedenlerle ayrı yaşasalar bile nafakasını temin etmek zorundaydı.

Eğer erkek eşini boşarsa, nikah sırasında belirlenmiş mehr-i müeccel ve 3 ay 10 günlük iddet nafakasını da ödemesi gerekiyordu (KŞS 14 / 130, Teşrinisâni 1313-Kasım 1897). Kadın boşanma sırasında hamile ise iddet müddetinden sonra kadın doğum yapıncaya kadar nafakası devam ediyordu (KŞS 14 / 335, 7 Şaban 1316-21 Aralık 1898). İncelediğimiz sicillerde iddet nafakasının belirtildiği 2 belgede, günlük 2 ve 2,5 guruş olarak belirlendiği (KŞS 14 / 108, 130); ayrıca karşılıklı anlaşmayla, *kürk, balı yadığı, pelas, el değirmeni* gibi eşyaların da iddet nafakası yerine verildiği tespit edilmektedir (KŞS 14 / 22, 8 Rebiülahir 1314 – 16 Eylül 1896).

Boşanmalarda çocukların bakımı ve muhafazası konularında İslam hukuku bazı esaslar tespit etmiştir. Çocuğu muhafaza etmek, besleyip büyütmek anlamına gelen "hıdane" hakkı öncelikle anneye aittir.. Hıdane süresi erkek çocuk için 7, kız için de 9 yaşını dolduruncaya kadardır. Bu yaşa gelince baba veya babanın vasiyetle tayin etmiş olduğu vasi, çocuğu annesinden isteyebilir. Çocuk bakılmak ve büyütölmek için anneye bırakıldığı zaman her türlü masrafı ve erkek çocuk kendi çalışıp hayatını kazanıncaya, kız çocuk ise evleninceye kadar nafakasının temini babaya aittir (Cin, 1988a: 117-119). KŞS 14'teki boşanma ile ilgili belgelerde küçük çocukların hıdane hakkının genellikle annesine verildiği ve nafakasının babası tarafından karşılandığı görölmektedir. Mucur nahiyесinden, muhala'a ile zevcinden boşanan Kezban Hanım, 15 aylık oğlunun hakk-ı hıdanesinden sakıt oluncaya değin aylık 15 guruş nafakasının babası Hacı İbrahim Ağa'ya ait olmak üzere anlaştıklarını ve birbirlerinin zimmetlerini ibra ettiklerini bildirmiştir (KŞS 14 / 399, 8 Mayıs 1315- 20 Mayıs 1899). Bir başka belgede, hıdane hakkı annesi Aişe Hatun'da olan iki yaşındaki Fatıma için babası üzerine günlük 30 para nafaka takdir edilmiştir (KŞS 14 / 113, 16 Ağustos 1313-28 Ağustos 1897). Annenin hıdaneye ehil olabilmek için bulunması gereken şartları taşınamaması (çocuğa bakamayacak derecede hasta ve güçsüz olması; emin olmaması, başka biriyle evlenmesi vs.) halinde bu hak öncelik sırasına göre diğer kadın akrabalarına verilmekteydi (Cin, 1988a: 118). Aşık Paşa Mahallesi'nden Elmas Hanım, eşi vefat ettikten sonra başka biriyle evlenmiş; oğlunun hıdane hakkı da "ceddesi" Rukiye Hanım'a verilmiştir. İkinci eşinden bir yıl önce ayrılan Elmas Hanım çocuğunun hıdane hakkının kendisine verilmesi için mahkemeye başvurmuştur. Frengi hastalığı da bulunan Elmas Hanım'ın durumu ile ilgili müftüden istenen fetvada "Elmas Hanım'ın hıdane hakkını engelleyen bir 'özü-i şer'isi' yoksa bu hakkın ona ait olduğu; hastalığının da hıdane hakkını engelleyecek durumda bulunup bulunmadığının 'tabib-i hâzık-ı müslimden' sorulması gerektiği" ifade edilmiştir. (KŞS 14/118, Eylül 1313-E yıl 1897).

Sonuç olarak, araştırılan sicillerde boşanma ile ilgili belgelere sıklıkla rastlanmamaktadır. Mevcut olan belgeler incelendiğinde, karşılıklı anlaşma ile boşanmanın çoğunlukta olduğu; boşanmalarda, geçimsizliğin, en önemli sebebi teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Boşanma durumlarında kadının ve çocukların hakları korunmuştur

SONUÇ

Bu çalışmada 1875 – 1900 yılları arasında, küçük bir Anadolu şehri olan Kırşehir'de, ailenin sosyo-kültürel durumuna ait bazı özellikler, Kırşehir şer'îye sicilleri ışığında incelenmeye çalışılmıştır. Belgelerden anlaşıldığına göre ailenin sağlam temeller üzerinde kurulmasına önem verilmiş ve evlenme aşamasında kız ve erkeğin karşılıklı rızası gözetilmiştir. Devletin, nikahın kadı kontrolü altında yapılmasına yönelik teşvik ve tedbirlerine rağmen kadı izni olmadan evlerde nikah akdinin yapıldığı; mahkemeye yansımış olan dava kayıtlarından anlaşılmaktadır. Evlenirken kızı verilen mehir miktarı; evlenecek kişilerin ekonomik durumlarına, o dönemin şartlarına ve karşılıklı anlaşmaya göre belirlenmiştir.

İncelenen dönemde Kırşehir'de tek eşle evliliğin hakim olduğu görülmektedir. Tereke kayıtlarında yapılan araştırmada, 644 ailenin % 87,8'inde tek eşlilik, % 12,2'sinde çok eşlilik tespit edilmiştir. Ailelerin çocuk sayısı ortalaması 4'ün altındadır (3,41). Gelir durumu ile çok eşlilik ve çocuk sayısı arasında bariz bir ilişki saptanmamıştır. Çocukların ve kendine bakamayan kişilerin bakımı ve korunması için tedbirler alınmıştır. Ayrıca eytan sandıkları vasıtasıyla hem yetim, gaib ve hastaların malları koruma altına alınmış hem de halkın nakit para ihtiyacı karşılanmıştır.

Sicillerde boşanma ile ilgili kayıtlara sıklıkla rastlanmamaktadır. Boşanmada erkek yetkili olmakla birlikte kadının da istediğinde boşanmasını gerçekleştirecek yollar bulunmaktadır. Mevcut olan boşanma ile ilgili belgeler incelendiğinde; karşılıklı anlaşma ile boşanmanın çoğunlukta olduğu, boşanma sebebi olarak aile içi geçimsizliğin ön sırada bulunduğu görülmüştür. Boşanmalarda kadının ve çocukların zor durumda kalmamaları için çeşitli tedbirler alınmıştır.

Belgelerden tespit edildiğine göre Osmanlı ailesi sadece erkeğin isteğiyle kurulan, yaşayan ve onun isteği doğrultusunda dağılan bir birlik değildir. Kadın genellikle evlenme ve boşanmada erkekle beraber söz sahibi olmuş, ailede eş ve anne olarak değeri bilinmiş ve o zamanın şartlarına göre sosyal hayatın içinde yer almıştır. Kırşehir'de de ailenin korunması, devamının sağlanması ve gerektiğinde boşanmanın gerçekleşmesi her insanın hakkını korumaya yönelik belirli kural ve teamüllerle sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

Belgeler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı (10/108). Sadaret Mektubî Kalemi Deavî (194/55).

Kırşehir Şer'îye Sicilleri:

1 Numaralı Sicil (1875-1884).

6 Numaralı Sicil (1884-1887).

10 Numaralı Sicil (1887- 1892).

14 Numaralı Sicil (1896-1899).

Devlet Salnâmesi (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye) . (1289 /1872).

Ankara Vilayeti Salnâmesi. (1318 /1900).

Düstur (1289). I. Tertib, C. 1.

Kitap ve Makaleler

Ahmed Cevdet Paşa (1980). *Ma'rûzât*. (Hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu), İstanbul: Çağrı Yayınevi.

Akgündüz, Ahmed (1986). *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır.

Akgündüz, Ahmed – Türk Dünyası Araştırma Heyeti (1989). *Şer'îye Sicilleri, I-II*. İstanbul.

Aydın, M. Akif (1985). *İslam – Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Marmara Ü. İlahiyat Fak. Yayınları.

Aydın, M. Akif (1992). Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihî Tekamülü. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, 2. Ankara: T.C. Başbakanlık AileAraştırma Kurumu, 434-455.

Barkan, Ömer Lütfi (1968). Edirne Askerî Kasamsına Ait Tereke Defterleri (1545-1659). *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, III,(5-6).

Barkan, Ömer Lütfi (1975). Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihîsel Gelişimi. *Cumhuriyetin 50. Yıl Semineri*. Ankara: TTK Yayınları, 49-97.

Bilmen, Ömer Nasuhi (tarihsiz). *Büyük İslam İlmihali*. (Sadeleştiren: Ali Fikri Yavuz). İstanbul.

- Cebeci, Dilaver (1993). *Tanzimat ve Türk Ailesi Sosyal Değişme Açısından Tanzimat İstanbul'unda Türk Ailesi Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Cansız, İsmail (2000). Osmanlı Döneminde Yozgat'ta Sosyal ve Kültürel Hayat. *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*. Yozgat: Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 220-251.
- Cin, Halil (1988a). *Eski Hukukumuzda Boşanma*. Konya: Selçuk Ü. Yayınları.
- Cin, Halil (1988b). *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*. Konya.
- Cin, Halil ve Akgündüz, Ahmed (1989). *Türk Hukuk Tarihi, II*. Konya.
- Çağatay, Neşet (1983). *Makaleler ve İncelemeler*. Konya: Selçuk Ü. Yayınları.
- Demirel, Ömer, Gürbüz, Adnan ve Tuş, Muhiddin (1992). Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, 1*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 97-161.
- Donuk, Abdülkadir (1982). Çeşitli Toplumlarda ve Eski Türklerde Aile. *İstanbul Ü. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, (33), 147-168.
- Ergin, Muharrem (1987). *Eski Türklerde Kadın ve Aile*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Erten, Hayri (2001). *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo- Ekonomik ve Kültürel Yapısı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Faruqi, Suraiya (1998). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*. (Çeviren: Elif Kılıç). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İpçioğlu, Mehmet (2001). *Konya Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kafadar, Cemal (1983). Tanzimattan Önce Selçuk ve Osmanlı Toplumunda Kadın. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, I*, 192-203. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim (1991). *Türk Millî Kültürü..*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Köstüklü, Nuri (1996). , *Sosyal Tarih Perspektifinden Yahya'da Aile (1892- 1908)*. Konya: Günay Ofset.
- Köstüklü, Nuri (1999). Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarih Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri (Muğla Örneğinde). *Muğla Ü. Osmanlı'nın 700. Yılında Muğla Sempozyumu Bildirileri*. Muğla.
- Kurt, Abdurrahman (1998). *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*. Bursa: Uludağ Ü. Yayınları.
- Mistanoğlu, Nurhan (2004). *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırşehir Sancağı*, Doktora Tezi, Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Oğuzoğlu, Yusuf (1985). Sicillerdeki Tereke Kayıtlarının Kültürel Malzeme Olarak Değeri. *T.C. Kültür ve Turizm Bak. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara, 1-4.
- Ortaylı, İlber (2000). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul.
- Ögel, Bahaeddin (1993). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Özbilgen, Erol (1991). Kültürel Bütünlüğün Sağlanmasında İsim Müessesesinin Değeri. *Türk Aile Ansiklopedisi, 1*, 2-6. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Özdeğer, Hüseyin (1988). *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*. İstanbul.
- Özdemir, Rifat (1989). Kırşehir'de Ailenin Sosyo- Ekonomik Yapısı (1880-1906). *Osmanlı Araştırmaları IX*. 103-157.
- Öztürk, Said (1995). *Askerî Kasamsa Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tablîl)*. İstanbul: Osav.
- Pakalın, M. Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Sak, İzzet (2006). Osmanlı Toplumunda Nâmzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18.Yüzyılın İlk Çeyreğine Ait Konya Şer'iyye Sicillerine Göre). *Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 493-523.
- Sak, İzzet ve Aköz, Alaaddin (2004). Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi: Muhala'a (18.Yüzyıl Konya Şer'iyye Sicillerine Göre). *Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 91-140.
- Sakaoglu, Saim (1991). Türklerde Ad ve Ad Verme Gelenekleri. *Türk Aile Ansiklopedisi, 1*, 2-11. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Savaş, Saim (1992). Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, 2*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 504-547.

- Şahin, İlhan (1986). Osmanlı Devrinde Kırşehir'in Sosyol ve Demografik Tarihi (1485-1584). *Türk Kültürü ve Abilike: XXI. Abilike Bayramı Sempozyumu (Kırşehir 13-15 Eylül 1985)*. İstanbul, 227-233.
- Şahin, İlhan (2002). Kırşehir. *DİA*, 25, 481-485. Ankara.
- Tarım, Cevat Hakkı (1940). *Kırşehir Tarih ve Coğrafya Lâgatı*. Kırşehir: Kırşehir V. Matbaası.
- Tarım, Cevat Hakkı (1948). *Tarihte Kırşehri- Gülşehri ve Babailer- Ahiler-Bektaşiler*. İstanbul.
- Tuş, Muhiddin (1993). *Sosyal ve Ekonomik Açından Konya (1756-1856)*. Doktora Tezi, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tuş, Muhiddin ve Ürekli, Bayram (2002). Osmanlı'da Ailenin Niceliği, Eş Durumu ve Çocuk Sayıları: Konya Örneği. *Kafalı Armağanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 269-279.
- Ubucini, H. A. (tarihsiz). *Türkiye 1850, I- II*. (Çeviren: Cemal Karaağaçlı). İstanbul: 1001 Temel Eser.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1935). Şer'i Mahkeme Sicilleri. *Ülkü Mecmuası*, IV (29), 365-368.
- Veldet, Hıfzı (1999). Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat. *Tanzimat 1*. İstanbul: MEB Yayınları, 139-209.
- Yazır, M. Hamdi (tarihsiz). *Hak Dini Kur'an Dili* , 2. İstanbul: Azim Dağıtım.
- Yolalcı, M. Emin (1998). *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK Yayınları.
- Zuhaylı, Vehbe (1994). *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, 9. (Çeviren: Ahmet Efe). İstanbul: Feza Yayıncılık.